

Арсен Гудима
З КОГОРТИ БОРЦІВ ЗА ВІРУ І ВОЛЮ УКРАЇНИ
(ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО)
Галицький інститут імені В'ячеслава Чорновола

Зроблено аналіз і оцінку подвижницької діяльності Арсена Річинського – основоположника етнології релігії в українському релігієзнавстві, який теоретично обґрунтував і на практиці довів необхідність об'єднання українських християнських конфесій довкола національної ідеї, досягнув значних успіхів у переході церковних приходів на українську богослужбову мову.

Поразка визвольних змагань 1918-1920 рр., колоніальне «четвертування» України між ворогуючими сусідами 1921 р., цілеспрямована політика винародовлення корінного населення на окупованих землях вимагали негайної відповіді на основоположне буття українського народу – його духовну єдність в одностайній боротьбі за свободу і незалежність. Для цього необхідно було поєднати і осмислити два провідних чинники – національний і етноконфесійний на витоках історії українства.

Віддамо належне справедливості: це завдання не можна було вирішити з крайніх позицій історичного мислення. Його міг узагальнити ідеолог, який в національному бачить етноконфесійну самотність, а в етноконфесії її духовне самовираження. У 20-30-х роках минулого століття ним став Арсен Річинський, практикуючий лікар, публіцист, видавець, історик (медицини, релігії, архітектури, музики), богослов, етнограф, лінгвіст, композитор, основоположник етнології релігії в українському релігієзнавстві, визнаний ідеолог Українського Православ'я.

Народився Арсен Річинський 12 червня (ст. ст.) 1892 р. в с. Тетильківці тодішнього Крем'янецького повіту Волинської губернії. Батько Василь Федорович – звичайний дяк-псаломщик, мати Віра Капітонівна – домогосподарка. Щоби вибитись в люди, трапилась нагода отримати архієрейське свячення на душпастиря-священника (з лютого 1889). Відразу – ріст (хоч і невеликий) соціального статусу разом з матеріальним достатком сім'ї. Це дозволило дати синові належну освіту, відповідно, покращати його життєвий шлях, як «потомственного почетного гражданина».

Після закінчення сільської школи Арсен навчався в Клеванській духовній школі, Крем'янецькій гімназії, Житомирській духовній семінарії. Проте священиком не став. Мабуть, «Товариство дослідників Волині», яке діяло у Житомирі на початку ХХ ст., остаточно вирішило його долю. Бути провідником «обрусення края» він не хотів і не міг. Надто глибоко запали в душу українознавчі роздуми. Та, зрештою, й сімейне виховання, яке (за свідченням тих часів) «було суто українське... Міцно зберігались (в сім'ях духовенства. – А. Г.) українські традиції – церковні і народні» [1, 91].

З тих же причин не захопила його посада (1911) вчителя церковнопарафіяльної школи в селі Сіднярки Луцького повіту. «Благословенний фак», за словами дружини Ніни Павлівни, цілителя тіла і душі, А. Річинський здобув на медичному факультеті Варшавського (1911) та з початком Першої світової війни (1914) Київського університетів. Від 31 травня 1917 до 9 квітня 1920 р. виконував обов'язки лікаря Ізяславської лікарні рідної йому Волинської губернії. Створення Центральної Ради (3 березня 1917) стало поворотним пунктом в житті та діяльності А. Річинського. З властивим йому завзяттям християнина-подвижника та патріота-українця поринає у вир змагань за свободу і державність України.

У цих умовах життєво необхідна була цілеспрямована інформація, яка б доносила правду, піднімала і гуртувала народ в боротьбі за «кращу будучину». З цією метою в Ізяславі А. Річинський видає журнал «Ізяславська дорога», що був своєрідним продовженням перерваного війною часопису (з 1911) «Нові дороги». В Острозі для вчителів читає лекції з українства. Як член шкільної управи (з 1918), він проявив незвичайний хист вмілого педагога і освітянина, турботливого наставника молоді.

Назрівали нові часи. Подих середньовічного розгулу польської шляхти супроводив історію двадцятирічної (1919-1939) окупації Західної Волині. Користуючись присутністю зросійщеної Української Автокефальної (з 1924) Православної Церкви, польські правлячі кола намагалися використати її в антиукраїнській політиці, аж до спольщення населення краю. Від спроб унійного впливу була відсторонена УГКЦ, яка будила національну свідомість. За оцінкою окупанта, вона утверджувала сепаратистські настрої.

Це ускладнювало подвижницьку діяльність А. Річинського. У Володимирі-Волинському (з 1922) словами історичної правди про етноконфесійну самотність українського народу (з 1924)

А. Річинський об'єднує громадську думку сторінками незалежного щомісячника «На Варті». Перш за все необхідно було витіснити зрусіфіковану старослов'янську мову з практики церковного життя, заповнити вірних ідеєю національної Церкви. Для цього А. Річинський укладає і видає збірку загальнодоступних церковних співів для сільських хорів, шкіл і народу – «Всенародні співи в Українській Церкві» (1925) з тридцяти пісенних творів. Три з них на музику укладача збірки – «У Царстві Твоїм» і «Милість спокою» (для народу), «Многая літа». У двох виконаннях подає «Отче наш»: як було загальноприйнято, так і у виконанні старовинною волинською мелодією. Поміщає твори на музику київської та львівської традиції, зокрема в обробці К. Стеценка і М. Тележицького та на старогрецький голос, у народнім виконанні.

Силою пристрасті та глибиною переконань відповідає сьогоденню «Походження Єпископату в зв'язку з питанням про благодатність ієрархії Української Православної Автокефальної Церкви» (1926) [2]. Необхідність такої роботи була зумовлена ставленням до УАПЦ не лише московського православ'я чи римокатолицького костюлу, але й станіславського єпископа (УГКЦ) М. Хомишина, який брав під сумнів правосильність рішення собору 1921 р.

Як будитель «краси і переваг Служби Божої українською мовою», А. Річинський разом з відомим уже тоді К. Стеценком видає (1927) «Українські колядки» [3] та під своїм іменем (як упорядник) «Українську відправу вечірню і ранню на мішаний хор» (1929) [4].

Як відомий організатор і керівник повітової управи пластунів уклав для них збірку-пам'ятку «До щастя, слави і свободи». «Для нас, українців, – казав тато, – пише донька Людмила Арсенівна, – пластове виховання потрібне важливе: воно не тільки гартує молодь фізично і духовно, не тільки забезпечує нам кадри витривалих, згуртованих та ініціативних особистей, але й служить добрим засобом до направи *від'ємних сторін* (А. Г.) національної вдачі» [5, 9]. Під ними він розумів «недовіре в свої сили й чисто-рабське недооцінювання своєї праці рідної культури», «гризня між собою, брак солідарності, партійництво», «занепад соціального інстинкту», «брак самодіяльності, ослаблення волі», «анархістська сваволя, ото манія», «нестійкість у переконаннях, брак цивільної відваги», боязнь «карності (дисципліни. – А. Г.) й порядку», «котрих так бракує

українцям!», що звучить повчальною пересторогою і в наш час [6, 5-7, 46].

Перу А. Річинського належать численні репертуари хорових концертів для місцевої «Просвіти» на патріотичну та релігійно-церковну тематику.

Всупереч опору проросійського духовенства, завдяки його невтомній праці у Володимиро-Волинському соборі вперше запровадили почергові відправи українською і церковно-слов'янською мовами, а у Миколаївській церкві – лише українською. До сьогоднішнього дня продовжує звучати свята літургія А. Річинського в соборі Різдва Христового, як вияв животворного Духа його Світлої Пам'яті.

Відкритий наступ реакції (з другої половини 20-х років) в союзі правлячих кіл та московсько-орієнтованої церкви, на яку до того ж мало вирішальний вплив «Русское народное объединение» (РНО), вимагав невідкладних і рішучих дій. Вони стосувалися: а) розмосковлення Православної Церкви на Волині; б) утворення окремої волинської єпархії; в) *defacto* відродження Православної Церкви, щоб вона не була інструментом винародовлення корінного населення.

З цією метою за ініціативою А. Річинського та його однодумців 5-6 червня 1927 р. у Луцьку відбувся «З'їзд православних мирян-українців в церковних справах». Йому належать ключові доповіді «Сучасний стан церковно-релігійного життя «українського православного населення Польщі» та «Справа канонічного внутрішнього устрою Православної Церкви в Польщі». Свій аналіз А. Річинський будує на даних відсоткової наявності українських парафій на Волині, Поліссі та Холмщині. Оскільки вони складали «70 % Православної Церкви в Польщі, поза ними коло 28 % білорусів, 1½ % росіян (розсіяних переважно по містах), 0,1 % поляків», то цілком слушно запитував доповідач: «Чи церковний устрій у нас пристосований до того стану речей? Чи теперішня церковна політика рахується з фактичним взаємовідношенням окремих національних груп, коли йде мова про задоволення їх релігійно-церковних потреб?» [7, 3-4].

З'їзд вимагав:

- «в тісному зв'язку з признанням національного фактора» відродити «**засади соборності**», яка споконвіку основною ознакою

Східної Церкви» і, зокрема, *«Православної Церкви на наших землях ще перед поділом Польщі»;*

- «видання Св. Синодом *ясного виконавчого розпорядку* до постанов про мову богослужіння від 3 вересня 1924 р.»;

- відновлення *«стародавніх українських церковних звичаїв та обрядів, скасованих російською духовною і царською владою»*, а також *«українізації внутрішнього діловодства Церкви»;*

- «обсадження трьох кафедр на землях з переважно українською людністю *єпископами-українцями*, з правом правлячих архиєрів і членів Св. Синоду»;

- водночас реорганізувати «духовні Консисторії ита повітові протоієрати, що були до сього часу **розсадниками обрусительства**».

З'їзд зобов'язав делегатів, *«все українське громадянство на місцях без ріжниці партій подвоїти освідмлюючу працю серед людей у братствах та інших культурно-національних організаціях; розкривати заміри російської чорної сотні, яка бореться не за Церкву, а за старі впливи серед нашого народу й прагне «розростатися штучно коштом малосвідомої частини нашого населення, затягаючи його до своєї братовбивчої роботи»* (виділено нами. – А. Г.) [8, 48-50].

З'їзд одностайно обрав А. Річинського головою «Православно-Церковного Українського Виконавчого Комітету у Річі Посполитій Польській». Його замісником – відомого історика Української Церкви І. Власовського.

Проте, орієнтуючись на почуття віруючих, з метою дискредитації А. Річинського та рішення з'їзду, які підтримали «Просвіта», «Союз Українок», «Пласт» та національно-орієнтовані партії 21 квітня 1929 р. йому була винесена промосковським Св. Синодом анафема. А. Річинському приписали злісне порушення канонічних норм церкви, яке привело до «смути», що загрожувала неконтрольованими діями мирян. Але Річинський не був духовною особою і на нього не розповсюджувалася норма 55-го правила Св. Апостолів «о недосажденні (недошкулєнні. – А. Г.) своєму єпископу» та 18 правила IV Вселенського Собору [9] «о не составлєнні скопищ», – на підставі розслідування справи спеціальна комісія повністю виправдала його за відсутністю складу порушень церковних канонів.

Події літа 1927 показали «хто є хто». Маса віруючих готова була до боротьби, але їй бракувало «культури боротьби» – «одностайної і організованої». Такою силою могла стати інтелігенція світська і

духовна. «На жаль в цій ділянці, – писала газета «Діло», – спостерігаємо цілковиту пасивність інтелігенції, яка тягне ще й досі ярмо психічної неволі...» [10]. Внаслідок цього «українці виявилися неорганізованими, не було твердості поступу [11].

Де ж вихід з чергової історичної ситуації?

По-перше, необхідно було ідейно озброїти інтелектуальні сили етноконфесійним усвідомленням української історії. По-друге, створити релігійно-громадський орган, який, «згуртувавши цілу віруючу інтелігенцію і притягнувши до своїх рядів духовенство, розпочав би свою наукову, громадсько-церковну і релігійно-освітню працю на величезному фронті північно-західних земель» [12]. І потретє, лише за цих обставин може виникнути ядро одностайців, яке буде ідейно і організаційно спрямовувати рух за українізацію церкви, що було однозначно самозбереженню народу.

І все це на тлі неприхованого терору і насильства: пацифікації 1930-го, ревіндикаційних претензій на храми, руйнування святинь Холмщини... Владні структури разом з костьолом не без відома Римської курії запустили всі доступні важелі (інакше назвати не можна) терору. Звичайно в таких умовах здійснити в повному обсязі вище згадану модель організації сил українства на Волинській землі було досить проблематичним.

Тому А. Річинський обирає єдино вірний шлях – ідейно озброїти рух за українізацію церкви, за збереження національної самобутності народу. З цією метою (залучаючи широке коло авторів) він опублікував праці з історії та теорії церковної практики. Серед них промовисту збірку «На манівцях» (1932).

Автор виділяє три ключових питання, які хвилюють українське суспільство і з релігійного і з національно-політичного боку. **Перше, це внутрішнє розуміння релігії.** Порівняно з візантійсько-московським православ'ям, яке зосереджене на розходженнях в обряді, для «української релігійної психіки» є виразно характерним «**духовне розуміння християнства**», що не знає «обрядового ідолопоклонства», відповідно, поділу людей аж до церковних розколів. **Друге, це роль національного моменту в релігійному житті.** Адже «християнство засвоюється кожним народом інакше й набуває національних прикмет». **Третє, це взаємовідносини церкви і держави.** Відомо, що в атмосфері «візантійського цезаропапізму» формувалася Російська Православна Церква. Царизм довів її до «*стану урядово насадженої ереси*». Тому вона не могла

відповідати Христовій Церкві апостольських часів, зокрема особливостям українського релігійного світогляду (виділено нами. – А. Г.). [13, 3-4].

У 1929 р. він розпочав головну роботу – «Проблеми української релігійної свідомості», яка з цензурним вилученням окремих сторінок побачила світ 1933 р (у видавництві др. Салевича і С-ки в Тернополі, вул. 3-го Мая, к. 5, сьогодні Гетьмана Сагайдачного, 1). Відразу зазначимо, книга не втратила національного значення і в наші дні. Виміром подвигу автора є етноконфесійний міст через прірву історичного занепаду Українського Православ'я з другої половини XVII ст. і 20-30-ми роками XX ст. Якщо для П. Могили ідея національної Церкви (аж до утворення патріархії) була базовим чинником національної ідеї з перспективою на державотворчі процеси, то для А. Річинського національна ідея була життєдайним стрижнем національної Церкви аж до утвердження держави в незалежній Україні [14, 6].

Хід подій переконав А. Річинського, що «досі **українська інтелігенція** в цій сфері (надто важливій для існування нації. – А. Г.) виявляє *жахливу невідгодованість*» (виділено. – А. Г.). [15, 49]. Свідомість провідних сил народу не володіє етноконфесійною проблематикою настільки, щоб вона стала (незважаючи на віросповідні розбіжності) надбанням релігійно-національної ідеології. І як вирок історичній долі українства звучать його слова про значення її *вдуховній самосвідомості*, яка завжди додає «народові певності своїх сил і своєї гідності, віру в свою правоту і своє майбутнє. Навпаки, – наголошує він, – **рабське** прийняття чужих ідей і чужих поглядів підриває духовні сили і відпорність народу, зтягає його служби **чужим божкам**. Тоді надходить **смерть народу**» (виділено нами. – А. Г.). [16, 48].

У зв'язку з цим застереженням головна робота А. Річинського дає відповідь на вузлові (так необхідні) проблеми історії релігійно-національної духовності українства. Вона (1) добуває джерела української віросповідної свідомості; (2) аргументовано виділяє особливості української релігійної вдачі; (3) вказує шляхи єднання українського народу на засадах національної ідеї в національній Церкві.

А. Річинський закликає «у своїм серці викрасти стільки правдивої любові, щоб всіх земляків – православних, уніатів, євангеліків – вважати братами не тільки по крові, але й братами у Христі». Для

цього слід «створити передовсім у своїй душі погідну атмосферу, – розгортає він думку, – у якій віросповідні різниці не перешкоджали б живій свідомості спільного християнського ідеалу...» [17, 403]. А це означає: необхідно дбати про відродження в Церкві українського Духу разом з традиційною соборністю «у лоні свого народу, щоб всі українці – православні, уніати, євангелики – почувалися братами і одновірцями, членами однієї Христової громади, яка не терпить ніяких конфесійних поділів» [18, 410].

Просвітньо-ідейна діяльність А. Річинського вплинула на найбільш резонансну подію тих часів, якою була Почаївська маніфестація 28 серпня (10 вересня) 1933 р., у день преподобного Іова. У Почаївській Лаврі зібралося до 20 тисяч осіб, прибуло 250 хресних ходів із закликами: «Українському народові український єпископат!», «Домагайтесь українізації нашої Церкви!», «Змагайтесь за українську мову в наших церквах!», «Геть русифікаторів з нашої церкви!», «Для Волині правлячий єпископ – українець!», «Русифікатори геть в Москву!» та ін. [19, 95].

Про обсяг впливу на свідомість населення краю подвижницької діяльності А. Річинського свідчать створені філії «Просвіти» у Волинському краї, рух пластунів. Разом з дружиною Ніною Павлівною заснував тут «Союз українок», проводив різноманітні фестивалі: від народної творчості – аж до видавничої справи. Навколо нього гуртувалася національно-свідома (світська та духовна) інтелігенція, селяни, молодь, жіноцтво... Станом на 1939 р. із 689 церковних приходів 415 Волинської єпархії перейшли на українську мову богослужіння. І це всупереч тиску російської православної ієрархії, яка, за словами митрополита І. Огієнка, «позосталася на верхах і по всій Волині...». Адже «так хотіли і поляки» [20, 410].

Чи не міг не помітити окупаційний режим II Речі Посполитої (1919) та більшовицько-московської займанщини (1939) основоположника релігійно-національної ідеології ціною відродження давнього Українського Православ'я, ідеолога, що будив народ в ім'я свободи і незалежності України силою національної ідеї в національній Церкві, яка, нагадаємо ще раз, «не терпить ніяких конфесійних поділів»? Чотири рази (1922, 1925, 1935, 1939 рр.) А. Річинський був ув'язнений режимом польської влади. Два останніх із засланням у відомий концтабір Березу-Картузьку. Додому повернувся 16 вересня 1939 р, а 20 жовтня заарештований НКВС.

Засуджений (1940) на десять років табірного заслання. Дружина Ніна Павлівна і дві доньки Мирослава і Людмила були вивезені у Північний Казахстан. Після звільнення (1949) А. Річинському не дозволили повернутися на Батьківщину. Разом із сім'єю приживав на ст. Жосали Кзилординської області як практикуючий лікар. Помер 13 квітня 1956 р. від крововиливу.

Завдяки старанням УАПЦ 14 жовтня 2006 р. мощі подвижника перевезено в Тернопіль з метою канонізації А. Річинського як мученика і борця за віру і волю України.

Його наукова і подвижницька діяльність чекає не одного дослідника.

Література

1. Кульчицький Филімон. Дещо з життя волинського духовенства в першій чверті ХХ століття: Спогади // Український Православний календар на 1965. – Савнт Банд Брук. – С. 111-117 // Цит. Рожко Володимир. Духовні православні освітні заклади Волині IX-XX ст. – Луцьк: Media, 2002.
2. Див.: Походження єпископату. – Володимир-Волинський, «На Варті», 1926.
3. Див.: Українські колядки на мішаний хор (з текстом). – Володимир-Волинський, «На Варті», 1927.
4. Див.: Українська відправа вечірня і рання на мішаний хор. – Володимир-Волинський, 1929.
5. «Батько любив нас і Україну». Передслово доньки Людмили Арсенівни // Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002.
6. Річинський Арсен. До щастя, слави і свободи. – Львів: Вогні, 1930.
7. Др. Річинський А. Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності в Польщі: Доклад, виголошений на українському православно-церковному з'їзді в Луцьку 5-6 червня 1927. – Львів, 1928.
8. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. – Т. 4. – Ч. 2. – Київ, 1998.
9. ДАТО (Державний архів Тернопільської області). – Ф. 148. – Оп. 5. – Од. зб. 205.
10. За відповідальну працю українізації повинна взятися інтелігенція // Діло. – 1930. – 15 квіт. – Ч. 83 (12.449).
11. Перед православним собором в Польщі // Діло. – 1930. – 2 лип. – Ч. 114 (12.510).
12. Ці рядки призначені широкій проблемі: оздоровлення Церкви з «низів», організація цих «низів» і праця поміж цими «низями» // Діло. – 1930. – 31 трав. – Ч. 118 (12.484).
13. На манівцях. Вступ. – Володимир-Волинський, 1932.
14. Гудима Арсен. Харизма Арсена Річинського. – Тернопіль, 2007.

15. Річинський Арсен. Проблеми української релігійної свідомості. – Київ; Тернопіль: Воля, 2000.
16. Там само.
17. Там само.
18. Там само.
19. Дубилко І. Почаївський монастир в історії нашого народу. – Вінніпег, 1968.
20. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Свята Почаївська лавра. – К., 2004.